

матеріалу підручника у розвіювання стереотипів, міфів та негативних уявлень про інші народи або історичні постаті 3) об'єктивність, неупередженість і толерантність авторського тексту й інших складників підручника у висвітленні історичних подій.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАННІ УЧНІВ ОСНОВ ПРАВОЗНАВСТВА

Лілія Рябовол,

*д.п.н., професор, головний науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти*

Тетяна Ремех,

к.п.н., ст. дослідник, завідувачка відділу суспільствознавчої освіти

Відповідно до навчальної програми «Основи правознавства» (9 клас) метою цього навчального предмета є сприяння становленню особистості учня / учениці, розвитку критичного мислення й логіки, здатності розуміти й оцінювати правові явища та процеси, аналізувати різноманітні життєві ситуації відповідно до дії правових норм; вміння ставити запитання та шукати відповіді щодо ролі права, значення прав людини в житті суспільства і держави (<http://surl.li/qwrzjk>). Умовою її досягнення є реалізація діяльнісного підходу, що передбачає спрямованість освітнього процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти (<http://surl.li/epcatt>).

Діяльнісний підхід дає змогу підвищити пізнавальну активність кожного учня/учениці, залучити їх до навчання. Основною формою такого навчання є практичне заняття, під час учні/учениці закріплюють, поглиблюють, розширюють та застосовують набуті теоретичні знання. Такі заняття спрямовані на формування й розвиток у здобувачів освіти загальнонавчальних і предметних умінь і навичок, ціннісно-емоційного ставлення до предмета вивчення. Зауважимо, що практичні заняття мають бути обов'язковим складником навчання здобувачів освіти «Основа правознавства».

Звертаємо увагу, що навчальною програмою передбачено тематичні практичні заняття, тобто вони мають певне змістове наповнення відповідно до місця заняття в контексті конкретної теми. З огляду на те, що компетентність як результат навчання учня/учениці набувається в діяльності, рекомендуємо проводити щонайменше одне практичне заняття із запропонованих програмою до розділу чи теми. Також навчальною програмою передбачено резервний час, який учитель може використати для проведення практичних занять.

При організації та проведенні практичного заняття рекомендуємо послідовно реалізувати такі етапи:

1. Вивчення (опрацювання) учнями/ученицями нового матеріалу за різними джерелами правової інформації (підручник, нормативно-правовий акт тощо).

2. Обговорення можливостей застосування інформації. Наприклад: усвідомлення, розуміння й осмислення учнем/ученицею обставин, що виключають шкідливість діяння, дає змогу з цих позицій проаналізувати й дати оцінку конкретних ситуацій; усвідомлення учнем/ученицею сутності та призначення звернень громадян сприяє формуванню моделі поведінки щодо звернення в певній ситуації до компетентного органу з документом відповідного виду (заява, скарга, претензія).

3. Постановка проблеми, формулювання вчителем завдання, ситуації, яка потребує юридичного аналізу. Вчитель має повідомити учням/ученицям завдання, описати умови, зміст явища, процесу, ситуації державно-правової дійсності, вказати джерела правової інформації, які слід опрацювати для аналізу чи розв'язання, актуалізувати знання і досвід, набуті ними раніше, мотивувати їхню навчальну діяльність. Зауважимо, що завдання для учнів/учениць слід формулювати, вказуючи спосіб діяльності через дієслова: схарактеризуйте, доведіть, обґрунтуйте, проаналізуйте, дайте визначення, юридичну оцінку, порівняйте, вкажіть види, підстави тощо. Учням/ученицям 9 класу доцільно пропонувати для виконання нескладні завдання на підтвердження теоретичних положень юриспруденції.

4. Встановлення конкретної норми права, що регулює відносини в означеній ситуації, або пошук іншого необхідного теоретичного матеріалу з використанням різноманітних джерел (підручника, посібників, довідкового матеріалу, інтернет-ресурсів тощо) та виконання завдання. На цьому етапі доцільно організовувати індивідуальну/парну/групову роботу учнів/учениць над певними аспектами змісту теми заняття.

5. Усний/письмовий виклад (представлення) результатів заняття та їх загальне обговорення (у загальному колі).

6. Переосмислення учнем/ученицею нових знань у теоретичному, практичному, ціннісному аспектах, включення їх в систему своїх правових знань.

7. Оцінювання навчальної діяльності учнів/учениць.

Обов'язковим елементом практичного заняття з основ правознавства має бути робота здобувачів освіти з джерелами права, а також складання документів юридичного характеру з невисоким рівнем складності змісту та невеликим обсягом. Наведемо приклади: 1) на занятті на тему «Звернення громадян» учні/учениці 9 класу мають не лише характеризувати законодавство, яке регулює процедуру звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, а й навчитися складати такі звернення (заяви, пропозиції, скарги); 2) на занятті «Захист прав споживачів» у них мають сформуватися вміння захищати права як споживача, зокрема, звертатися зі скаргою до уповноважених державних органів, які повинні забезпечувати цей захист; 3) результатом практичного заняття «Працевлаштування неповнолітніх» має стати вміння складати заяву про прийом на роботу або звільнення з неї.

Для ефективної організації роботи учнів/учениць із джерелами правової інформації на уроках з основ правознавства рекомендуємо:

відібрати й чітко окреслити матеріал, який підлягає засвоєнню шляхом опрацювання учнями/ученицями положень певного джерела з урахуванням його доступності;

перед роботою з джерелом інформації пояснити учням/ученицям його структуру (наприклад, якщо йдеться про кодекс) та спрямувати їхню діяльність (дати коротку інструкцію);

під час роботи учнів / учениць з джерелом спостерігати за ними, вчасно виявляти ускладнення й надавати необхідну допомогу;

роботу з джерелом, зокрема підручником, не проводити протягом усього уроку, а поєднувати з іншими методами і прийомами;

індивідуалізувати і диференціювати роботу з джерелами залежно від пізнавальних інтересів і здібностей учнів/учениць, впроваджувати у навчання поступово, починаючи від завдань на рецепцію й відтворення певної інформації до виконання проблемних і творчих завдань.

Звертаємо увагу, що робота здобувачів освіти із нормативно-правовими актами як особливими джерелами правової інформації має бути обов'язковим складником практичного заняття. В 9 класі – це робота переважно з витягами та/або невеликими за обсягом документами. Для формування й розвитку в учнів/учениць відповідних предметних умінь пропонуємо використовувати трьохетапну модель, орієнтовану на поступове зростання їхньої самостійності, перехід від репродуктивної до творчої діяльності:

1) формування рецептивно-репродуктивних умінь: знаходити потрібну інформацію у тексті, зокрема, визначати правове поняття, описувати певну юридичну процедуру тощо, та відтворювати цю інформацію; здійснювати посилення на статтю нормативно-правового акту; давати загальну характеристику структури акту; розробляти / складати нескладні схеми, таблиці за текстом. Приклади завдань: Скільки книг містить Цивільний кодекс України? Назвіть їх; Які права мають іноземці за Конституцією України і Законом України «Про іноземців»; За Конституцією України опишіть процедуру оголошення імпичменту Президенту України; Назвіть ознаки шлюбу/сім'ї за Сімейним кодексом України;

2) розвиток перетворюючих вмінь: аналізувати текст, визначати його частини; порівнювати і співвідносити правові поняття, визначені в різних актах або різних частинах акту, конкретизувати їх; узагальнювати і систематизувати інформацію; складати таблиці, більш складні схеми, конспекти. Приклади завдань: На основі Розділу II Конституції України встановіть, які особисті права і свободи належать людині і громадянину в Україні. Назвіть їх. Яке з них ви реалізуєте вже сьогодні?; Використовуючи положення Цивільного кодексу України, порівняйте поняття «фізична особа» та «юридична особа» «фізична особа» та «фізична особа-підприємець»;

3) формування творчо-пошукових вмінь: використовувати інформацію різних нормативно-правових актів з певного питання; робити висновки на основі використання різних статей одного або різних нормативно-правових актів, визначати правові колізії; співвідносити правові приписи з життям; висловлювати власну думку, використовуючи інформацію правових джерел. Приклади завдань: На підставі статей Кримінального кодексу України визначіть поняття «крадіжка», назвіть види крадіжки, порівняйте її з іншими видами кримінальних правопорушень проти власності. Висловіть особисте ставлення до таких правопорушень; Охарактеризуйте пропорційну або мажоритарну виборчу систему та вкажіть її переваги і недоліки.

Організація й проведення практичного заняття потребує відповідної підготовки вчителя, яка за змістом може бути такою:

опрацювання вчителем змісту теми (за підручником чи іншими джерелами), визначення в ній ключових моментів;

ознайомлення з додатковою літературою та інтернет джерелами, підбір (за потреби) джерел інформації для учнів чіткого змісту, відповідного обсягу, з активними посиланнями;

складання плану заняття з визначенням тривалості кожного етапу як-от: вступне слово вчителя (мотиваційне завдання); оголошення мети й завдань; інструктаж із виконання практичних завдань; практична частина (індивідуальна/кооперативна/фронтальна робота учнів/учениць); презентація результатів індивідуальної чи групової роботи учнів/учениць; підбиття підсумків; оцінювання (взаємооцінювання, самооцінювання);

підбір пізнавальних завдань для роботи учнів/учениць у класі й удома та форм для самооцінювання й взаємооцінювання їх.

Наголосимо, що ефективне практичне заняття з основ правознавства в 9 класі передбачає велику частку самостійної роботи учнів/учениць – вона має становити 70-80% навчального часу такого заняття. Тут учителю відведено роль консультанта – організатора самостійної дослідницької, творчої діяльності учнів/учениць. Він також надає їм допомогу як при опрацюванні теоретичного матеріалу заняття, так і при виконанні ними завдань відповідно до їхніх пізнавальних можливостей і потреб.

Насамкінець пропонуємо теми практичних занять із навчальної програми «Основи правознавства» (2022 р.)

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>:

Розділ	Теми
I. Основи теорії права і держави	Соціальне призначення держави
II. Реалізація права	Обставини, що виключають юридичну відповідальність
III. Взаємозв'язок людини і держави	Зобов'язання держави у сфері прав людини: повага, захист, забезпечення Особливості додержання прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах правового режиму надзвичайного або воєнного стану
IV. Неповнолітні як суб'єкти цивільних, сімейних, трудових, адміністративних і кримінальних правовідносин	Неповнолітні як користувачі мережі Інтернет Здійснення права неповнолітніх на результати інтелектуальної власності Захист прав дитини від жорстокого поводження, експлуатації або інших форм насильства
V. Правнича професія	Професійна етика правника Зустріч із представниками правничих професій, правозахисниками» Права та обов'язки неповнолітніх під час

Методичні розробки окремих практичних занять з основ правознавства розміщено на сторінці відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України у Фейсбук за покликанням: <https://www.facebook.com/Відділ-суспільствознавчої-освіти-Інституту-педагогіки-НАПН-України-107552070892087>.

ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Тетяна Ремех,

к.п.н., ст. дослідник, завідувачка відділу суспільствознавчої освіти

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України формування ідентичності та громадянської свідомості учнівства є надважливим завданням. Нині для України становлення потужного громадянського суспільства, консолідація і згуртованість українства, усвідомлення громадянами приналежності до української політичної нації є питанням виживання й збереження держави.

Громадянську освіту визначаємо ефективним засобом для досягнення цього завдання (в поєднанні змісту та способів організації процесу) через розгляд/вивчення актуальних питань як-от: ідентичність та її вияви, загальнолюдські й особисті цінності, толерантність і різноманітність, демократія й громадянське суспільство тощо. Громадянська освіта в умовах сучасних викликів відіграє значну роль для розвитку громадянськості учнівства, патріотизму, активної громадянської позиції учнів/учениць, оскільки впливає на їхній світогляд і надає збалансований погляд на сучасність.

У навчальній програмі інтегрованого курсу «Громадянська освіта» (10 клас) його мета сформульована як «цілеспрямована підготовка учнівства до ефективного функціонування в системі демократичних суспільних відносин на основі соціальної взаємодії, громадянської участі та відповідальності». У новій редакції програми від 2022 року розширено одне із завдань курсу як-от «1) розвиток вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності, приналежність до української політичної нації, керується у власній поведінці морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності».

Звернемо увагу на те, що ідентифікація – це один із механізмів соціалізації особистості, за допомогою якої вона опановує норми, ідеали, цінності, моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить. У навчальній програмі інтегрованого курсу «Громадянська освіта» зазначено, що «курс передбачає набуття громадянської ідентичності особистістю на різних рівнях – особистому, сімейному та родинному, рівні освітнього закладу та місцевої громади, України, Європи та світу».

Що ж до громадянської свідомості, то її характеризують як сукупність уявлень про демократичні цінності, громадянство, перспективи розвитку суспільства, усвідомлення причетності до його долі. Зауважимо, що важливим складником